

Raunioiden muisti

Ville-Juhani Sutinen

Venäjällä käytettiin karkotus- ja pakkotyöjärjestelmää *katorgaa* jo 1600-luvulta alkaen rangaistuksen lisäksi myös keinona asuttaa valtakunnan etäisiä, ihmisille vihamielisiä kolkkia. Alun perin tämä koski pääasiassa Siperiaa, mutta 1800-luvun lopulla karkotukset suuntautuivat yhä kauemmas pohjoiseen. Vallankumouksen jälkeen Neuvostoliitto tuntui jatkavan siitä, mihin tsaarinajalla oli jääty. Uudet leirit kurottuivat entistä pidemmälle, ja saihan koko vankileirien saaristokin alkunsa pohjoisesta, Solovetskin luostarisaaressa Vienanmerellä. Varsinaisen Gulagin synnyttänyt Stalinin valtakaudella vanki- ja työleirit tunkeutuivat arktisille alueille ja muutettiin maan teollistamisen myötä huomattavasti massiivisemmiksi ja tuhoisimmiksi. Neuvostoliitto meni monessa mielessä paljon pidemmälle kuin tsaarin Venäjä. Esimerkiksi Vorkutajoen alueen hiilivaroista tiedettiin jo 1800-luvulla,

mutta keisari Nikolai II ei halunnut perustaa sinne rangaistussiirtokuntaa, koska piti aluetta ihmiselle epäkelpona. Stalin oli toista mieltä.

Venäjän arktiset alueet ovat täynnä luonnonvaroja, kuten hiiltä, mutta niiden hyödyntäminen ja varsinkin kuljettaminen on hankalaa, ja oli vielä hankalampaa vajaa vuosisata sitten. Gulagin työ ei muutenkaan ollut erityisen tuottoisaa, ja jos vankileirijärjestelmää tarkasteltaisiin liikeyrityksenä, sen voisi sanoa toimineen suorastaan surkeasti. Siitä huolimatta pakkotyöhön perustuva kaivostoiminta jatkui napapiirin yläpuolisessa Neuvostoliitossa vuosikymmeniä, ja sitä pidettiin yllä vielä Gulagin purkamisen jälkeenkin. Tämä kieli siitä, että pelkästään raaka-aineen tuotanto ei sanellut pohjoisen alistamista ihmiselle, vaan kyse oli myös pitkään haaveillusta alueen asuttamisesta ja itseään ruokkivan järjestelmän päähänpintymästä olla läsnä kaikkialla. Pohjoisesta tuli Neuvostoliitossa eräänlainen symboli imperiumin vaikutusvallasta.

Tarkoituksena ei ollut pyörittää vankileirejä ikiajat, vaan ajatus oli, että vapautuneet vangit jäisivät alueelle ja asuttaisivat sen levittäen näin Neuvostoliiton mahtia aina vain kauemmas. Tämä sisäisen kolonialismin ihanne alkoi siirtyä taka-alalle toisen maailmansodan vaatiessa huomiota puoleensa kaukaisillakin leireillä, mutta alueiden nykyinen tilanne osoittaa, että lopulta suunnitelma tuli toteen. Norilsk, Magadan ja Vorkuta ovat vain joitain tunnetuimpia niistä edelleen olemassa olevista Venäjän arktisen alueen kylistä ja kaupungeista, jotka ovat syntyneet

kokonaan tai osittain Gulagin vaikutuksesta.

Yksi Gulagin päämääristä 1930-luvulla oli pohjoisen valloittaminen, hyväksikäyttäminen ja asuttaminen. Tämä tapahtui joissain paikoissa niin valtavien ponnistusten saattelemana ja jatkui niin pitkään, että hankkeen jäljet, sekä fyysiset että henkiset, ovat edelleen näkyvissä. Moderneina raunioina ne voivat kertoa paljon lähihistoriasta samalla tavalla kuin antiikin reliikit kertovat muinaisajoista. Monen Pohjois-Venäjän paikkakunnan arki jatkuu Gulagin valamalla perustalla. Kiiruhdan Voitonpäivän aattona vaunuun nro 7 Moskovan Jaroslavl-in asemalla. Parin vuorokauden matka kohti pohjoista on alkamassa.

Pohjoisen avaaminen

Vaunuemäntä kopsauttaa pikakahvit avohytin pöytään. Ne tulevat edelleen Venäjän junayhtiön RŽD:n komeissa pidikkeellisissä teelaseissa. *Platskarten* ikkunan takana rullaa loputtomalta näyttävä taiga kuin luoppina. Tuntuu oudolta siemailla kahvia mukavissa merkeissä, kun seinän toisella puolella aukeaa tienoo, jossa ihmisen ei pitäisi oikeastaan olla. Jossain vaiheessa ylitetään Usa-joki, joka oli ainoa reitti alueelle siihen aikaan kun Neuvostoliitto ensi kertaa jätti jälkensä tänne. Lumi laikuttaa maisemaa kuin saaristo. Vilkaisen lipusta päivämäärän: 10.5.2016. Matka Intasta Vorkutaan on puolivälissä, kun lumi valtaa suurimman osan maasta, viimeisetkin puut katoavat ja alkaa todellinen pohjoinen.

Samalla katoavat myös tiet: Intasta eteenpäin niitä ei juuri ole, ja Vorkutaan pääsee vain junalla tai lentokoneella. Tai jalan, joskin välimatkat ovat valtavia. Siksi alueelle 1930-luvulla perustetuilla vankileireillä ei aluksi ollut lainkaan aitoja tai piikkilankaa: tundra saattoi olla Gulagiakin julmempi isäntä.

Eräs konkreettinen Gulagin jalanjälki eri puolilla Venäjää, etenkin matkalla pohjoiseen, on juuri rautatie. Istuessaan penkillä ja seurattessaan katseellaan ohi viliseviä metsiä ja jokia sekä satunnaisia kyliä haalistuneine puutaloi-

neen, on joskus vaikea muistaa kulkevasa koko ajan vankien rakentamalla radalla.

Jollain nimettömällä seisakkeella tekee melkein mieli nousta kyydistä, koskettaa kauttaaltaan ruskeaksi ruostuneita, yläpinnaltaan junien herkeämättömien pyörien hopeisiksi hiomia teräspalkkeja, hipaista niitä paksuja ruuveja, jotka naulitsevat ne halkeilleeseen ratapölkkyyn, ja koettaa tavoittaa niiden tarinat...

Jotkut rataosuudet ovat totta kai vaihtuneet osittain tai kokonaan, ja 1940-luvulla asennetut kiskot on korvattu uudemmillä. Rata joka tapauksessa kulkee edelleen samaa linjaa kuin Gulagin aikaan, ja uusinkin teräs tukeutuu niihin kaliseviin perustuksiin, jotka tehtiin vankien pakkotyöllä. Tätä ei voi olla näkemättä myös vertauskuvallisesti: Venäjän arktisella alueella huomattava osa uudesta perustuu vanhaan, ja vanha tarkoittaa Gulagia niin monen asian kohdalla, että edes paikalliset eivät tule sitä ajatelleeksi.

Vaikka legendat siitä, että vankien ruumiita olisi käytetty ratapölkkyinä, ovatkin liioitteluja, pitää paikkansa, että nämä tie- ja ratatyömaat jäivät monen nimettömän viimeiseksi hyiseksi makuupaikaksi. Työnsä pariin kuolleen ruumista ei usein ollut mahdollista kuljettaa haudattavaksi lähimpään kylään tai kaupunkiin, varsinkaan ennen rakenteilla olevan radan valmistumista, ja koska kamara oli talvisin jäässä näillä ikiroudan mailla, jäi ainoastaan yksi vaihtoehto: kuolleet haudattiin tien tai rautatien perustuksiin. Näitä samoja reittejä Venäjällä edelleen kuljetaan, konkreettisesti ja kuvaannollisesti.

Tämä rata, Petšoran päälinja, rakennettiin toisen maailmansodan aikana yhdistämään pohjoisen kaivokset Neuvostoliiton rataverkkoon ja lopulta Moskovaan. Uuden radan varrella sijainneet Intan ja Vorkutan Gulag-leirit kokivat todellisen ”kukoistuksen”, kun arktiselta alueelta kaivettiin hiiltä sotaa käyvän maan sekä piiritetyn Leningradin tarpeisiin. Saksan joukkojen katkoessa yhteyksiä Ukrainan Donbassiin, Uralin länsipuolisen Petšoran hiilialueen rooli korostui entisestään, ja lisää vankeja tuotiin pohjoiseen.

Gulag oli sekä Intan että Vorkutan synnyn taustalla. Kumpikaan kaupunki ei olisi kasvanut ankarissa oloissa ilman vankileirejä, ja molemmissa leirit olivat elimellinen osa elämää. Aluksi itse kaupungeissa, piikkilankojen paremmalla puolella, asuivat muun muassa kaivosasian-tuntijat ja insinöörit sekä heidän perheensä, ja myöhemmin vapautuneet vangit liittyivät heihin. Gulagista tuli vähitellen normaali.

Vorkuta tunnettiin aikoinaan yhtenä julmimmista Gulag-leireistä, ja toisen maailmansodan jälkeen se oli maineikkaan leirikapinan tyyssija. Näitä kauhutarinoita enemmän minua kiinnostaa kuitenkin se, miten tavallinen osa elämää Gulag oli ja on edelleen Intan ja Vorkutan kaltaisissa kaupungeissa, sekä se, millaisen muiston Neuvostoliiton vanki- ja työleirien järjestelmä on jättänyt itsestään paikkoihin, jotka se loi.

Teloituspaikasta leikkipaikaksi

Anatoli osoittaa pientä joutomaata lähellä joenpenkkaa: ”Suurin piirtein tuolla sijaitsi vankileiri.” Kuljemme vähän matkan päähän vanhalle riippusillalle. Se johtaa virran keskellä olevaan saareen, jossa erottuu tivolin värikkäitä laitteita. ”Täällä taas toimi naisten leiri”, hän toteaa viittoen ympäröivälle tienoolle. ”Ja tuo tehdas tuolla”, hän jatkaa vauhdilla, ”siellä käsiteltiin puuta, ja osa työntekijöistä oli vankeja.”

”Onko täällä mitään, mikä ei liittyisi Gulagiin”, kysyn Anatolilta. Olemme pian kiertäneet koko Intan pikkukaupungin, ja lähes kaikki mitä olemme nähneet, on tavalla tai toisella tekemisissä leirien kanssa.

”No, nuo *hruštšovkat* rakennettiin myöhemmin ilman vankityövoimaa”, Anatoli jatkaa hetken mietittyään ja osoittaa rapistuneita viisikerroksisia taloja. ”Mutta nekin ovat leirin hautausmaan päällä.” Pääkatua reunustavat hirsitalot taas ovat suurelta osin vankien työtä, ja joissain niissä toimi Gulagin hallintoa.

Pysähdymme neljän identtisen kerrostalon reunustamalle sisäpihalle. Sen keskellä, leikkikentän vieressä, on pieni muistokivi Gulagin uhreille. Paadelle on asetettu räikeitä tekokuk-

kia, mutta muuten se jää täysin huomaamatta jokapäiväisen elämän keskellä. Teksti kuuluu yksinkertaisesti: ”Stalinismin uhreille.”

Onneksi siinä ei luekaan sen enempää, sillä Anatoli jatkaa jo kertomustaan. ”Ja tuolla noin”, hän suoltaa kuin urheiluselostaja viittilöiden heinikkoiselle, läpitunkemattomia pensaita kasvavalle rinteelle Bolšaja Inta -joen yllä, ”oli teloituspaikka. Tarkkaa kohtaa ei tiedetä, mutta paljon ihmisiä ammuttiin alueella.” Tienoo oli silloin pelkkää perattua taigaa. Nyt kerrostalot peittävät sitä, ja samalla ne peittävät myös muiston. ”Suuri osa alueen vangeista uurrasti kaivoksissa. Osa niistä on vielä toiminnassa. Melkoisia paikkoja!”

Anatoli tietää mistä puhuu, työskenteli hän itse kaksikymmentäkaksi vuotta Intan kaivoksilla sen jälkeen kun Gulag-järjestelmä oli purettu pohjoisesta, ja enemmän tai vähemmän vapaa työvoima korvasi pakkotyön. Nykyään hän on eläkkeellä ja toimii Intan paikallismuseossa vapaaehtoisena oppaana.

Mutta jos asiaa kysyttäisiin joltain parinkymmentuhannen asukkaan kaupungin satunnaiselta vastaantulijalta, hän ei todennäköisesti osaisi sanoa paljon Gulagista. Moni kyllä tietää, että alueella sijaitsi vankileirejä ja että kaivokset toimivat pitkälti pakkotyöllä, mutta sitä ei pidetä täällä mitenkään ihmeellisenä.

Inta on niitä tuttuja puutaloja ja viisikerroksisia betonilaatikoita, hieman rapistuneita mutta jotenkin idyllisesti, ikään kuin kylmyys olisi säilyttänyt ne paremmin kuin etelän pikkukaupungeissa. Samalla se on entinen Gulagpaikkakunta, jossa siviilien ja vankien elämät leikkasivat toisiaan. Täällä kaupunki ja vyöhyke olivat miltei yhtä. Teollisuuslaitokset syntyivät työleirien pohjalta, ja vähitellen Intaan muutti myös vapaita kansalaisia, ja entisiä vankeja jäi vapauduttuaan työskentelemään alueelle. Kun leirin toiminta lopulta loppui, kaikki jatkui lähestulkoon ennallaan, ja vankileiri alkoi pian painua unohtuiksi.

Silmiinpistävää Intassa on Gulagin tavalisuus, jopa banaaluisuus. Ei voida sanoa, että leirihistoriaa peiteltäisiin. Siitä ei kuitenkaan

myöskään erikseen mainita edes silloin, kun sille selvästi olisi aihetta. Intan rautatieasemalla on pieni muistomerkki, jalustalle nostettu hiilivaunu, joka juhlistaa toisen maailmansodan (tai venäläisittäin Suuren isänmaallisen sodan) aikaisia kaivos- ja ratatyömiehiä, jotka toimittivat pohjoisesta hiiltä sodan tarpeisiin. Missään ei vain muisteta ilmoittaa, että suurin osa kaivoksilla sodan aikana työskennelleistä oli vankeja, joilla ei ollut ”sankaruutensa” suhteen juuri valinnanvaraa.

Usein tuntuu, että Venäjän suuri kertomus laiminlyö Gulagin juuri tällä lailla. Osittain kyse on tahallisesta lipsahduksesta, mutta usein vankeileirimenneisyys vain ”unohtuu”, koska se on

niin arkinen juttu täällä päin. Myöskään Gulagin jälkiä ei aina tunnusteta, vaikka ne kumpuaisivat suoraan leirien todellisuudesta.

Vesitorni muistomerkkinä

”Ja tuo vesitorni”, Anatoli jatkaa viittoen pakulla kourallaan kohti keskustaa, jossa kohoaa näyttävä punatiilinen torni. ”Sen suunnitteli vanki, sen rakensivat vangit, ja materiaalin tuottivat vangit. Mennään.”

Intan vesitornia kutsuttiin sen rakennusajana Baabelin torniksi, koska sen rakentamiseen osallistui niin monen eri kansallisuuden edustajia – vankeja kaikki tyynni, mukana

*Kuva 1. Intan vankityövoimalla rakennettu vesitorni.
Ville-Juhani Sutinen*

myös neljätoista suomalaista. Arkkitehtina toimi vironruotsalainen poliittinen vanki Artur Tamvelius, joka kärsi tuomiotaan Intan leirillä.

Intan vesitorni on oivallinen osoitus siitä, kuinka jokapäiväiseksi osaksi nykyelämää Gulagin jäänteet ovat luikerrelleet Venäjällä. Rakennus esiintyy jopa kaupungin vaakunas-
sa! Voidaan vertailun vuoksi miettiä, voisiko yksikään saksalainen pikkukaupunki ylpeillä sillä, että keskitysleirivangit ovat rakentaneet sen ainoan nähtävyyden... Nykyään vesitornissa toimii varsin osuvasti Komin tasavallan poliittisen sorron museo.

Sisällä, tornin kattoa kannattelevien pylväiden edessä, riippuu satoja pieniä ihmishahmoja.

Ne on leikattu paperista ja ripustettu alakerran korkean tilan ympärille kuudeksi ruoteeksi. Punaisista figuureista muodostuu eräänlainen katos museoon astuvan ylle. Sen hahmot muistuttavat Gulagin uhreista. Katon huippukohdassa, jossa ruoteet yhdistyvät, riippuu maapallo, jossa Neuvostoliitto loistaa punaisena kuin rokkotautinen. Se näyttää jonkin makaaberin maailmanlopun juhlasalin diskopallolta.

Intan keskustassa vesitornin kaltaiset reliikit ovat säilyneet ja ovat edelleen käytössä, mutta kaupungin reunalla muistot ovat muuttuneet raunioiksi. Vostotšnin kylä vajaan kymmenen kilometrin päässä Intasta on hylätty. Siellä asui moni leiriltä vapautunut. Viereiset tehtaat ovat

Kuva 2. Hylätty hiilenkäsittelylaitos Vorkutassa. Ville-Juhani Sutinen.

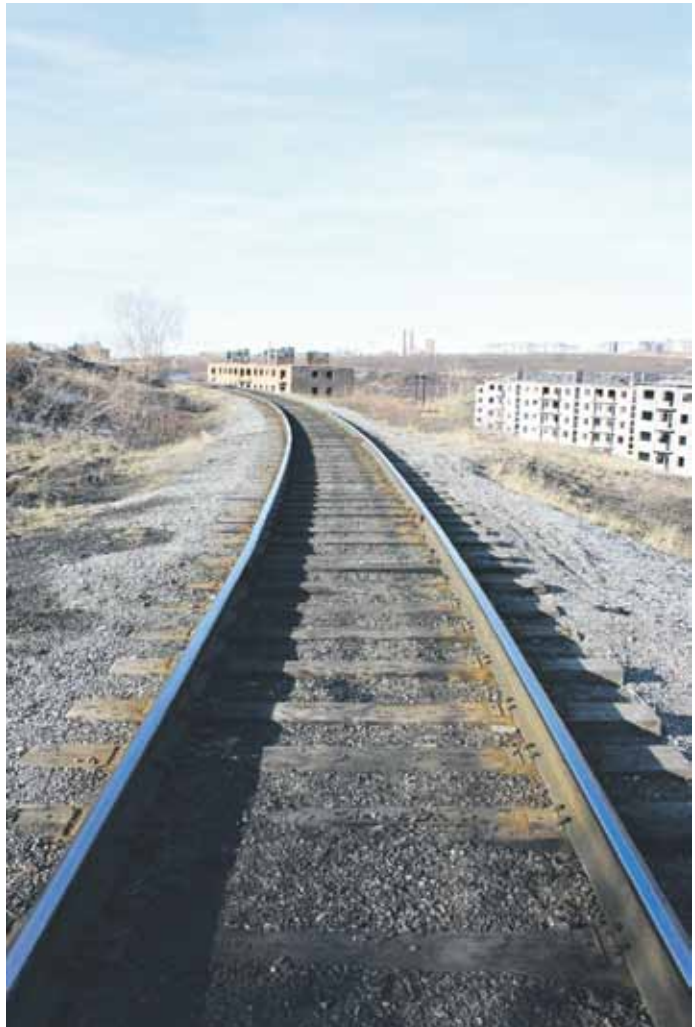
massiivisia luurankoja, jotka eivät muista aikaa, jolloin täällä valmistettiin tiiliä. Sen sijaan ne muistavat jotain muuta, kohoavat monumentteina Gulagin perinnölle.

Metsä on nielaissut kylän hautausmaan ja lahonneet puuristit. Neuvostoaikana yleiset metalliset hautamerkit ovat ruostuneet ja seisovat koivikon keskellä auringonlaskun sävyttäminä kuin ruhjottujen kodinkoneiden hajanaiset rivistöt. Edesmenneiden nimiä ei enää erota laatoista. Tuo oman onnensa nojaan jätetty hautausmaa tuntuu kiteyttävän sen, miten Gulag muistetaan ja unohdetaan: kulumisena, ruosteenä. Se ei ole täällä asia, joka olisi jotain, vaan se ilmenee puuttumisena, aukkona tarinassa.

Vain myöhemmin pystytetyt latvialaisten ja liettualaisten vankien muistomerkit tekevät sen jotenkin näkyväksi.

Saari mantereella

Seuraavana aamuna jatkan samalla junalla niin kauas kuin rataa riittää. Intasta pohjoiseen tundran aavalla sijaitseva Vorkuta on vielä selkeämpi esimerkki sekä keinotekoisesti luodusta Gulagiin perustuvasta kaupungista että raunioitumisensa kautta tahattomaksi monumentiksi muuttuneesta entisestä vankileiripaikasta. Samoin kuin Intassa, Vorkutassakin keskusta on asuttu. Sen laidoille on kuitenkin siroteltu

Kuva 3. Vorkutaa kiertävä pakokotyöllä rakennettu rautatie. Ville-Juhani Sutinen.

aave-esikaupunkeja, joiden hylätyt rakennukset ovat kuin Gulagin perinnön hautakiviä.

Sen kaiken näkee junasta jo kaupunkiin tullessaan. Kun kääntyy menosuuntaan nähden oikealle ja terästä katsetaan, voi erottaa Uralin matalat, valkeat huiput itäisessä taivaanrannassa, kaukana tehtaanraatojen takana. Mikään ei rajaa näkymää: kasvusto on kitsasta, eikä laitakaupungilla ole viittä kerrosta korkeampia taloja ja niistäkin näkee läpi. Sähköpylväät lepäävät lumen painamina vasten routaista maata. Ympäristö on samaan aikaan luotaantyöntävä ja uskomattoman kaunis, Gulagin sielunmaisema.

Myös Vorkuta oli ensisijassa kaivoskaupunki, ja keskustaa ympäröi joukko kaivoskuiluja.

Vain muutama niistä on enää toiminnassa, ja kaivosten lakkauttamisen myötä myös läheiset mikrorajonit ovat jääneet tyhjilleen ja rapistuneet. Vorkutan alueella on monia virallisia monumentteja Gulagin uhreille, mutta nämä autiot rakennukset tuntuvat todellisilta, ajan itsensä muovaamilta muistomerkeiltä.

Gulag vaikuttaa Vorkutan nykypäivään myös vähemmän ilmeisillä, mutta hyvin konkreettisilla tavoilla. Kaupunkia kiertää kehätie. Se kulki aikoinaan kaivoskuilulta toiselle. Kaivosleirejä alun perin yhdistänyt rata retkottaa niin ikään poikki karun kamaran, mutta ei ole enää käytössä. Vorkuta rakentuu edelleen saman kaavan mukaan kuin silloin, kun lähes koko kaupunki

Kuva 4. Neuvostoaikainen muistomerkki Vorkutan ensimmäiselle kaivokselle. Ville-Juhani Sutinen.

oli yhtä suurta vankilaa.

Nykyistä Vorkutaa voisi pitää eräänlaisena teollisen ajan Pompeijina tai Machu Picchuna. Samalla lailla kuin nuo ammoiset kaupungit, se on säilynyt meidän päiviimme saakka rau-
nioina, ja nämä reliikit voivat välittää tietoa sen elämästä.

Vorkutan suurin ero Pompeijiin tai Machu Picchuun nähden on iän ohella se, että täällä asutaan edelleen. Kun loikkaan junasta asemalaiturin asfaltille kohdassa, jossa Vorkutan rata viimein päättyy, ja hyvästelen tutuksi tulleen vaunuemännän, seisakkeella odottaa jo paikallinen aktiivi Irina Vittman. Hän laittaa saman tien suuren vaihteen päälle, sekä konkreettisesti

että vertauskuvallisesti. Kolme päivää hän on kuin Danten runotrilogian Vergilius, joka johdattaa minua halki Gulagin eri piirien, rauniolta toiselle.

Sightseeing painajaisessa

Irina pysäyttää auton Vorkutajoen länsirannalle. Maasta pistää mädäntyneitä pölkkyjä: vanhojen parakkien perustuksia ja radan jäänteitä. Uudempi junarata kaartaa niiden takana, mutta sekään ei taida olla käytössä, sillä nousemme kiskoille ja kävelemme niitä pitkin kohti hitaasti rapistuvaa muistoa. Tällä alueella sijaitsi Vorkutan ensimmäinen kaivos Kapitalnaja,

Kuva 5. Rudnikin tyhjentyneen lähion katukuvaa. Ville-Juhani Sutinen.

ja sen lähellä olivat sekä vankien parakit että siviiliasutus.

Useita massiivisia kerrostaloja, pienempiä julkisia rakennuksia sekä betonilaatoista kasattu katu, joka vie sen kaiken halki kuin jossain lännenelokuvan häiriintyneessä industriaaliveriossa. Rudnik. Ne eivät ole varsinaisia Gulagin jäänteitä, sillä esikaupunki rakennettiin alun perin kaivoksille töihin tulleille vapaille asiantuntijoille, etenkin geologeille. Gulagin toiminnan hiivuttua 1960-luvulla alue laajeni lähiöksi ja kerrostaloihin muutti kaivostyöläisiä, joista osa oli entisiä vankeja, osa puolestaan kaupunkiin ”pohjoisen bonuksilla” houkuteltuja nuoria. Neuvostoliiton hajottua ja kaivosten lopetettua

toimintansa yksi toisensa jälkeen myös lähiö autioitui vähitellen ja hylättiin lopulta kokonaan. Ei mennyt pitkään, kun talot tyhjennettiin kaikesta käyttökelpoisesta ja huoneet suorastaan kaavittiin ontoiksi.

Nyt lähiön halki kulkiessaan tuntee olevansa kuin Tarkovskin elokuvassa. Vaikka rauniot eivät ole itse Gulagin jäänteitä, ne ovat joka tapauksessa todistusvoimaisia osoituksia sen painolastista Vorkutassa. Osa rakennuksista lepää konkreettisesti entisten parakkien varassa. Jälleen paljonpuhuvaa symboliikkaa.

Kun Gulag-järjestelmää ryhdyttiin purkamaan, Vorkutasta oli määrä tehdä ”normaali” teollisuuskaupunki. Uusi keskusta onnistui

Kuva 6. Rudnikin entinen kulttuuritalo. Ville-Juhani Sutinen.

osin salaamaan vankileirimenneisyyden, mutta muualla se oli mahdotonta. Vorkutan muutoksesta kirjoittanut tutkija Alan Barenberg on osoittanut teoksessaan *Gulag Town, Company Town* (2014), että 1940-luvulla rakennettuja leiriparakkeja käytettiin vielä 1990-luvulla monin tavoin, ja lisäksi niiden runkojen ja perustusten varaan rakennettiin paljon. Alun perin kaikki vankileireihin liittyvä oli tarkoitus purkaa ja Vorkuta luoda uudelleen, mutta siihen ei ollut sen paremmin rahaa kuin materiaalejakaan. Barenberg toteaa: ”Leirien fyysisistä perintöä oli vaikea paeta”.

Pylväiden koristama stalinistinen uusklassinen kulttuuritalo on romahtanut fasadiksi ja tuo mieleen antiikin temppelit. Vain laatikkomaiset *hruššovkat* sen takana paljastavat, että kyse on myöhemmin rakennetusta alueesta. Nykyajasta kieli myös rapistuneessa pylväässä erottuva seinäkirjoitus: ”Fuck Vorkuta!”

Joukko nuoria riekkuu erään kerrostalon katolla. He juoksevat rakennuksen yläkerran läpi ja leikkivät piilosta ontoissa huoneissa. On vaikea kuvitella makaaberimpaa paikkaa maan tulevaisuuden kasvulle. Nämä modernit rauniot ovat osittain Gulagin seurausta, samoin se tosiasia, että nuoret joutuvat rakentamaan elämänsä niiden päälle. Eivät pelkästään uudet rakennukset kohoa vankileirin perustalla, vaan myös uudet elämät. Ei ole kysymystäkään siitä, etteikö leirien varjo hämärtäisi tulevan polven matkaa.

Yksi nuorista kävelee aivan kerrostalon reunalta. Puutonta maisemaa alati pyyhkivä tuuli saa hänet horjahtamaan, ja me säikähdämme, ettei hän vaan putoaisi sieltä... Ei sentään. Hetken päästä hän ottaa tukevan haara-asennon, avaa housunsa ja virtsaa alas.

Ikirouta

Yksi merkittävimmistä Gulagin muiston neuvostoaikaisista vaalijoista, Jevgenija Ginzburg, huomautti muistelmissaan, että Gulag todella toi ”sivistyksen” kaukaiseen pohjoiseen, tapahtui se sitten millä keinoilla tahansa. Samaa oli

yrityttyä tehdä karkotusten voimin jo Venäjän keisarikunnan aikana, mutta silloin tuomittuja oli liian vähän. Vasta Stalinin yllettömät väestönsiirrot ja vankileirit vakiinnuttivat asutuksen näihin paikkoihin. Tässäkin mielessä Vorkutan olemassaolo on lähes kaiken velkaa Gulagille, haluttiin tai ei.

Eräs tärkeä kysymys kuuluu, että koska Vorkuta on syntyisin Gulagista, onko myös sen tulevaisuus leirien leimaamaa? Toisin sanoen kantaako lapsi vanhempiensa taakkaa mukanaan koko elämänsä? Se tuntuu todennäköiseltä, ainakin niin kauan kuin Gulag-menneisyydestä ei keskustalla suoraan Venäjällä. Tämä ei tarkoita, että aihe olisi nykyään vaiettu, eikä se tarkoita, että siinä pitäisi piehtaroida ikuisesti. Elämän pitää jatkua Intan ja Vorkutan kaltaisissa paikoissa, mutta se tuskin voi jatkua normaalina ennen kuin Gulag ja sen muisto ovat löytäneet luontevan paikkansa Venäjän tarinassa. Sitä ei ole vielä tapahtunut. Siksi näissä kaupungeissa tuntuu edelleen, että jotenkin puolitetiisesti unohdettu historia on koko ajan miltei käden ulottuvilla. Se on iskostunut sinne kuin ikirouta ohuen maakerroksen alle.

Vääristyneen tarinan juuret ovat toisen maailmansodan jälkeisessä ajassa. Silloin Vorkutasta saattoi virallisesti puhua Neuvostoliitossa, koska siellä oli nyt myös kaupunki, ei vain vankileiri. Samalla siitä yritettiin tehdä mahdollisimman tavallisen oloinen rakentamalla sinne kaikki, mitä kunnan neuvostokaupungissa pitääkin olla. Ensimmäisenä tulivat bulevardit ja sen varteen lasten leikkipaikka. Vorkuta oli sodan päätteeksi kelpo nosteessa, ja siitä ja sen hiilestä tehtiin suuria juttuja Neuvostoliiton lehtiin.

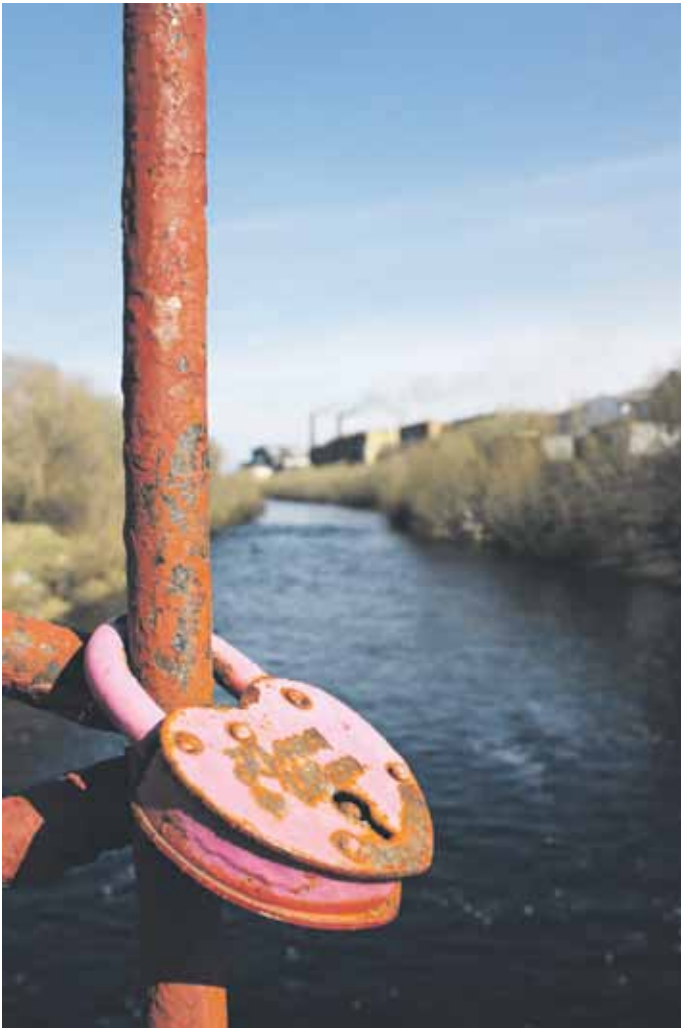
Näissä tarinoissa ”unohtui” tietenkin mainita, että jokaisesta hiilitonnista oli maksettu monella ihmishengellä. Eikä muistettu sitäkään, että myös kaupungin uuden keskustan rakensivat vangit. Tästä Vorkutalle sopiva tarina lähti kutoutumaan. Gulagista tuli sokea piste. Aasukkaat eivät tahtoneet muistella leirejä, vaan halusivat ymmärrettävästi katon päänsä päälle ja hieman rauhaa. Venäjän suuri kertomus toimii yhä samojen periaatteiden varassa. Leireihin

liittyvistä paikoista voidaan nyt puhua, mutta vieläkin jää lausumatta ääneen se seikka, että vankileirihistoria on edelleen totta. On vaikea sanoa kieliiikö tämä Gulagin arkisuudesta vai sen kiusallisuudesta. Todennäköisesti kyse on molemmista.

Paljon hyvääkin on tapahtunut. Vorkuta ei enää 1970-luvulla, Gulagin hiivuttua ja kaupungin kasvettua, ollut pelkkä vankileirin jatke, eikä myöskään puolittainen aavekaupunki niin kuin nykyään. Päinvastoin, se oli suunnitelmatalouden puitteissa menestyvä kaivospaikkakunta. Ja melkein vastikään, omana elinaikanani 1980-luvulla, Vorkutan kaivokset tuottivat ennätysmäärän hiiltä koko Neuvostoliittoon.

Historioitsija Alan Barenberg on argumentoinut, että Vorkutan kaltaisissa paikoissa vapautettujen vankien oli helpompi integroitua takaisin yhteiskuntaan, sillä heillä oli töitä ja asunto kaivoksen puolesta. Moni oli itse asiassa onnistunut varmistamaan työpaikan jo *ennen* kuin pääsi leiriltä! Voi tuntua rangaistukselta, että Gulagista vapautettu jää asumaan vankeuspaikkansa viereen, mutta joillekin se oli pelastus, etenkin verrattuna niihin miljooniin, jotka saapuivat leireiltä vieraisiin koteihin, työtä vailla.

Välillä ihmetyttää kuinka kaikki nämä ihmiset voivat asua noin vain sen hirvittävän sortojärjestelmän raunioilla, usein hyvin kirjai-

Kuva 7. Lemmenlukko Intan sillassa. Ville-Juhani Sutinen.

mellisesti. Miten kummassa he saattavat sivuttaa sen, että niin moni asia heidän keskellään edustaa yhä Gulagia? Kuinka he voivat elää asian kanssa? Näitä kysymyksiä ei voi estää nousemasta mieleen silloin kun istuu vorkutalaisessa ravintolassa ja katselee ympärillä olevia perheitä, kaveriporukoita ja treffeillä olevia nuoria. Televisiossa näytetään Euroviisujen loppukilpailua ja pizza on herkullista. *Kaikki on niin tavallista*. Näissä pohjoisen pikkukaupungeissa suuri osa asukkaista on jollain tavalla sidottu vankileirihistoriaan. Sitä ei voi muuttaa, mutta suhtautumisen siihen voi. Ja siksi näiden kaupunkien ihmiset eivät piehtaroi menneisyydessä, jos eivät välttämättä sitä aina tiedostakaan.

Tämä jännite jatkuu edelleen Gulagin vana-vedessä. Tavallisuus ei ole vielä lopullista. Intassa, Vorkutassa ja niiden kaltaisissa paikoissa tuntuukin, että ei pitäisi puhua ”Neuvostoliiton

jälkeisestä ajasta”, kuten yleensä, vaan ”Gulagin jälkeisestä ajasta”. Se vaikutti kaupunkien historiaan vähintään yhtä paljon. Uutta Venäjää katsotaan usein kliseisesti rapistumisen ja kurjuuden tai toisaalta loiston ja pintakiillon kautta. Näitä mielikuvia ei ole tarpeen toistella. Sen sijaan maan raunioita voidaan lukea merkeinä sellaisista historian ilmiöistä, jotka ovat jääneet syvällisesti käsittelemättä ja vaikuttavat siksi Venäjän nykytilaan. Gulag on selvästi yksi niistä.

Tämän vuosituhannen puolella naimisiin menneet nuoret parit olivat kiinnittäneet Intan entisen naisten vankileirin lähellä olevan riippusillan kaiteeseen kymmenittäin lemmenlukkoja. Se oli väkevä osoitus nykyhetken voimasta. Gulagin taakasta huolimatta elämä jatkuu, ja vaikka vankileirit ovat läsnä edelleen, niiden ei tarvitse antaa sanella jokaista elämän yksityiskohtaa. Tämä on toiveikkain ajatus matkan varrelta.

Lähteet

- Applebaum, Anne (2003), *Gulag. A History*. London: Penguin.
- Barenberg, Alan (2014), *Gulag Town, Company Town: Forced Labor and Its Legacy in Vorkuta*. London: Yale University Press.
- Ginzburg, Jevgenija (1967), *Rajumyrskyn halki: Kronikka yksilönpalvonnan ajoista*. Suom. Esa Adrian. Helsinki: Tammi.
- Satter, David (2012), *It Was a Long Time Ago, and It Never Happened Anyway: Russia and the Communist Past*. New Haven: Yale University Press.
- Kuusinen, Aino (1972), *Jumala syöksee enkelinsä. Muistelmat vuosilta 1919–1965*. Helsinki: Otava.
- Rislakki, Jukka (2013), *Vorkuta! Vankileirin kapina ja sen suomalainen johtohahmo*. Helsinki: WSOY.
- Solženitsyn, Aleksandr (2012), *Gulag – Vankileirien saaristo. Taiteellisen tutkimuksen kokeilu*. Suom. Esa Adrian. Helsinki: Silberfedlt.
- Sutinen, Ville-Juhani, *Postcards From Gulag: Photographs from the Remnants of the Gulag Archipelago*. Blogi. <https://postcardsfromgulag.wordpress.com>.
- The Soviet Gulag: New Research and New Interpretations (Special Issue). – *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 16: 3, 2015. *Virtual Museum of the Gulag Collections*. Internetsivusto. <http://www.gulagmuseum.org>.